

Diyadin ve Doğubayazıt Yöresi Halk Hekimliğinde Kullanılan Yabani Bitkiler*

Wild Plants Used in Folk Medicine of Diyadin and Doğubayazıt Regions

Oğuz Doğan¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ Türk Halk Bilimi Bilim Dalı.
https://orcid.org/0000-0002-7752-8378

ÖZ

Amaç: Uzun deneyimler sonucu şekillenmiş olan bitkisel tedavi yöntemleri, geleneksel halk yaşamının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ülkemizin coğrafi bölgelerine göre farklılık gösteren bitkiye dayalı halk hekimliği uygulamaları kendi içinde ayrı ayrı araştırılmayı ve incelenmeyi gerektirdiği düşüncesinden hareketle Ağrı iline bağlı Diyadin ve Doğubayazıt ilçelerinde geleneksel olarak yürütülen bitkisel tedavi uygulamalarının çalışmayla kayıt altına alınması amaçlanmıştır.

Yöntem: 08. 08. 2022 ve 11. 08. 2022 tarihleri arasında Ağrı iline bağlı Diyadin ve Doğubayazıt ilçelerinde gerçekleştirilen çalışma kapsamında yabani bitki konusunda geleneksel bilgiye sahip olan kaynak kişilerle bazı görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca söz konusu iki ilçede doğup büyümelerine rağmen çeşitli nedenlerden dolayı Ağrı il merkezinde ikâmet eden ve yabani bitki konusunda bilgiye sahip olan bazı kaynak kişilerle de görüşmeler yapılmıştır. Bu doğrultuda halk bilimi derleme yöntemlerinden biri olan mülakat tekniğiyle çeşitli veriler elde edilmiştir. Kaynak kişilere yabani otların; hangi zaman aralığında, ne amaçla, kimler tarafından, nasıl toplandığı ve ne gibi durumlarda kullanıldığıyla alakalı sorular yönlendirilmiştir. Kişilerin verdiği geleneksel bilgiler, izinleri dâhilinde kayıt altına alınmıştır. Ayrıca görüşme sonunda kurutularak muhafaza altına alınan bitkilerin fotoğrafları çekilmiştir.

Bulgular: Diyadin ve Doğubayazıt ilçelerinde yapılan bu çalışma sonucunda yöredeki kadınların belli dönemlerde doğal ortamından topladığı 33 bitkili çeşitli işlemlerden geçirip hastalıklara karşı ilaç olarak kullandığı tespit edilmiştir. Geleneksel yöntemlerle kullanıma hazır hale getirilen bu bitkiler kanser, solunum yolu rahatsızlıkları, hemoroid, kadın hastalıkları, bağışıklık sisteminin güçlendirilmesi veya ruhsal sıkıntıların giderilmesi vb. gibi pek çok hastalığın tedavisinde kullanılmaktadır.

Sonuç: Halk kültürünün şekillendirdiği bu uygulamalarda insanların sağlığına kavuşması maddi beklentinin çok ötesinde bir durum olarak kabul edilmektedir. Kaynak kişilerin atalarından miras kaldığını belirttiği bilgiler ışığında yürüttüğü uygulamaların temel anlayışı, bitkilerle hastalık ve rahatsızlıkları tedavi etmektir. Köklü bir geçmişe sahip olan söz konusu uygulamaların yapılacak çalışmalarla kayıt altına alınması ve böylece geleceğe aktarılması geleneksel tıbbın tarihsel gelişimi açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Ağrı, Halk Hekimliği, Yabani Bitkiler, Doğubayazıt, Diyadin

ABSTRACT

Objective: Herbal treatment methods, which have been shaped as a result of long experiences, constitute an important part of traditional folk life. Based on the idea that plant-based folk medicine practices, which differ according to the geographical regions of our country, need to be researched and examined separately. With this study, It is aimed to record the traditional herbal treatment practices in Diyadin and Doğubayazıt districts of Ağrı province.

Method: Within the scope of the study carried out in Diyadin and Doğubayazıt districts of Ağrı province, between 08.08.2022 and 11.08.2022, some interviews were held with people who have traditional knowledge about wild plants. In addition, although they were born and raised in these two districts, interviews were held with some people who reside in Ağrı city center for various reasons and have knowledge about wild plants. In this direction, various datas were obtained with the interview technique, which is one of the folklore compilation method. Such various questions were asked to the interviewed people about weeds as when, for what, by whom, how and under what conditions they were collected. Traditional information given by individuals has been recorded with their permission. In addition, at the end of the interview, the photos of the dried and the preserved plants were taken.

Results: As a result of this study carried out in Diyadin and Doğubayazıt districts, it was determined that the women in the region used 33 plants that they collected from their natural environment in certain periods, and used them as medicine against diseases. These plants, which are made ready for use with traditional methods, are used against cancer, respiratory diseases, hemorrhoids, gynecological diseases, strengthening the immune system or eliminating mental problems, etc.

Conclusion: In these practices shaped by folk culture, people's recovery is considered a situation far beyond material expectations. The basic understanding of the practices carried out in the light of the information that the source persons have inherited from their ancestors is to treat diseases and ailments with plants. It is very important for the historical development of traditional medicine to record these practices, which have a deep-rooted history, and thus to transfer them to the future.

Key Words: Ağrı, Folk Medicine, Wild Plants, Dogubayazıt, Diyadin

* Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2023; 13 (1):86-97

DOI: 10.31020/mutfd.1173028

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 09 Eylül 2022; Kabul Tarihi - Accepted: 02 Kasım 2022

İletişim - Correspondence Author: Oğuz Doğan <doganoguz32@gmail.com>

Etik Kurul Onayı: Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurul Başkanlığı (Tarih: 07/09/2022, Sayı: 2022/14)

Giriş

Yaşama tutunma düşüncesiyle çevresine yaklaşan insan, pragmatik anlayış çerçevesinde eriştiği varlık ve nesnelere kullanmaya çalışmıştır. Modern tıbbın gelişmediği dönemlerde insanlar, günlük yaşamlarını sürdürürken karşılaştığı ruhsal veya fiziksel sıkıntı durumlarında doğaya yönelmişlerdir. İçinde bulunduğu sıkıntılardan uzaklaşmak isteyen ve umudunu doğadaki unsurlara bağlayan insanlık, deneme-yanılma yoluyla kendisine çareler aramaya başlamıştır. Bu doğrultuda insanoğlu hastalık karşısında ilk olarak doğadaki ürünlerden ilaç yapmayı öğrenmiştir. Otacılar ve emciler de böylelikle tarih sahnesinde görünür hale gelmiştir.¹ Halk hekimliğinin ortaya çıkışı da sözü edilen ihtiyacın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu düşünceden hareketle Değer; tıbbi folkloru, halkın ihtiyacı sonucu ortaya çıkan ve insanların kendilerini maddi ve ruhsal olarak tedavi etmesi yöntemlerini içeren bir bilim dalı olarak ifade etmektedir.² Halk hekimliği uygulamalarının kaynağının çok eski zamanlara dayandığı dile getirilmiştir. Hatta halk hekimliği uygulamalarının bazılarının modern tıba geçtiği, bazı uygulamaların da halkın örf, adet ve alışkanlıkları halinde sürdürüldüğü belirtilmiştir.² Boratav halk hekimliğini; halkın olanaksızlıklardan ya da farklı nedenlerden ötürü doktora gidemediği veya gitmekten kaçındığı durumlarda, hastalığını tanımlama ve sağaltma amacıyla başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümü olarak açıklamaktadır.³ Genel anlamda bakıldığında insanların halk hekimliği uygulamalarını tercih etmesinde iki ana sebep ön plana çıkmaktadır. İlk olarak modern tıbbın tüm olanaklarını kullanmasına rağmen insanın hastalığına çare bulamayışı, bir diğeri de ocağın şifa vericiliğine olan inancıdır.⁴

Halk hekimliği uygulamalarında kullanılan unsurlardan biri de bitkilere bağlı olarak gelişen geleneksel tıp, insanlığın en eski tedavi yollarındandır. Tarihsel düzlemde pek çok farklı kültür, şifa maksatlı bitkileri kullanmıştır.⁵ “Ev ilaçları” veya “kocakarı ilaçları” gibi ifadelerle de tanımlanan halk hekimliğinin bitkisel ilaç kullanımı yönü, uzun tecrübeler sonucu elde edilen ve günümüze kadar varlığını sürdüren ampirik uygulamalardandır. Anadolu’da kullanım alanı oldukça yaygın olan halk ilaçlarının kırsalda geniş bir kitlesi bulunmaktadır.⁶ Doğada kendiliğinden yetişen bitkilerden ilaç yapılması, sihir ve büyüünün tedavi şekli olarak kullanılması kadar eskiye dayanmaktadır. Bu bitkisel ilaçlar bugün modası geçmiş ve evcil olarak nitelendirilmektedir. Fakat evlerde oluşturulan tedavi yöntemleri kuşaklar arasında ilerleyerek varlığını sürdürmüştür. Özel iyileştirici gücü olduğuna inanılan otlar, belirli zaman ve mekânlardan toplanıp yetiştirilmeye çalışılmıştır. Ot toplayan ve yetiştiren kadınların yanı sıra “yarb doktorları” olarak adlandırılan uzmanların varlığı da bilinmektedir. Bu kişiler ot toplamayı kendilerine meslek edinmişlerdir.⁷ Dünyanın farklı bölgelerinde olduğu gibi Anadolu’da da doğada var olan bitkileri toplayan ve çeşitli amaçlar doğrultusunda bunları kullanan kişiler bulunmaktadır.

Araştırmacılar Türkiye’de yetiştirilebilen yaklaşık 9.000 bitkiden 500’ünün tedaviye yönelik olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁸ Zengin bir bitki çeşitliliğine sahip ülkemizdeki bu durumun geliştirilmesi ve fayda elde edilmesi düşünülen bitki sayısının artırılması için köklü geçmişe sahip olan farklı yörelerdeki halk hekimliği ve halk kültürünün incelenmesi gerekmektedir.⁹ Diyardin ve Doğubayazıt ilçelerinde kültürel düzeyde varlığını sürdüren bitkiye dayalı halk hekimliği uygulamaları barındırdığı özgün değerler açısından bu gerekliliğinin ilk basamaklarından birini oluşturmaktadır. Bu düşünceden hareketle geçmişin derin yaşanmışlıkları ile oluşan geleneksel bilgiyi belleğinde tutan yöredeki kaynak kişilerden yabancı otlarla ilgili çeşitli bilgiler derlenmiştir. Yörede hastalıkların tedavisi veya yaşam koşullarının iyileştirilmesi sürecinde doğada bulunan yabancı bitkilerden sıklıkla yararlandığı görülmüştür. Belli dönemlerde doğadan toplanan bitkiler ilk olarak gün ışığında kurutulmakta ve gerekli durumlarda kullanılmak üzere muhafaza edilmektedir. Ancak hastalık veya rahatsızlık durumunda başvuru bu bitkilerin kullanımını tamamen folklorik bilgiye dayanmakta ve bitkiler üzerinde yapılmış herhangi bir laboratuvar çalışması bulunmamaktadır.

Sözü edilen araştırmalar bir yönüyle sağlık, açlık ve çevre sorunlarının çözümüne de katkı sağlanmaktadır. Bu gibi çalışmalar, halk tarafından toplanan bitkilerin yöresel adları ve kullanılış şekillerini listeleme dışında, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde bitkilerin kullanımı ve toplum yararına olan sonuçlarının gösterilmesi adına yarar sağlamaktadır. Halk arasında tedavide kullanılan bitkilerin derlendiği ve güncel bilgiyle değerlendirildiği çalışmalar modern tıp için oldukça önemlidir. Nitekim günümüzde kullanılan bitkisel ilaçların %74'ü derleme çalışmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu alanda yürütülen çalışmalarla hem hızla değişim gösteren toplumların geleneksel botanik kültürlerinin kaybolması engellenmekte hem de gelecekte tedavi alanında kullanılacak bitkiler ortaya çıkarılmaktadır.¹⁰ Kültürel miras konumunda olan bu geleneksel bilgilerin kayıt altına alınarak başta tıp olmak üzere farklı bilim alanlarının faydasına sunulması çalışma sonunda erişilmesi planlanan asıl hedeflerdendir. Doğanın kapsayıcı koruyuculuğunun bir parçası olan bu yabani otlar, yöre insanının uzun deneyimleri sonucu şekillenerek halk hekimliği içinde günümüze kadar ulaşmıştır.

Materyal ve Metod

Çalışma Ağrı iline bağlı Diyadin ve Doğubayazıt ilçelerinde doğal ortamında yetişen bitkilerin belirli dönemlerde toplanıp geleneksel anlayış doğrultusunda çeşitli hastalık ve rahatsızlıkların tedavisinde kullanıma uygulamalarını araştırmak üzere yapılmıştır. Yörede halk hekimliği konusunda bilgi sahibi olan kaynak kişilerle yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak söz konusu bilgiler elde edilmiştir. Halk hekimliği kapsamında yörede toplanan bitkilerin toplanma zamanları, kimler tarafından toplandığı, ne türlü hastalık veya rahatsızlıkları tedavi ettiği ve tedavi esnasında nasıl kullanıldıkları kaynak kişilere sorulan sorulardandır. Bunun dışında kadınların, kurutarak kullanıma hazır hale getirdiği bazı bitkilerin resimleri kendilerinden izin alınarak çekilmiş ve çalışmaya eklenmiştir.

Kişilerin aktardıkları bilgiler, izinleri doğrultusunda ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınarak gizlilik kuralları ölçüsünde harici bellekte muhafaza altına alınmıştır. Ayrıca verdikleri bilgilerin çalışma kapsamında kullanılacağı belirtilip kaynak kişilerden sözlü olarak onay alınmıştır. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler 08. 08. 2022 ve 11. 08. 2022 tarihleri arasında Ağrı iline bağlı Diyadin ve Doğubayazıt ilçelerinde yapılmıştır. Çalışma için İğdir Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu Başkanlığı'ndan (Tarih: 07.09.2022, Sayı: 2022/14, Protokol No: E-37077861-900-77672) sayılı onay alınmış, çalışmanın tüm süreci Helsinki Deklarasyonu Prensipleri'ne uygun olarak yapılmıştır. Kaynak kişilerle ilgili bilgiler **Tablo 1**'de belirtilmiştir.

Tablo 1. Kaynak Kişi Listesi

No. Kaynak Kişi	Yaşı	Eğitim Durumu	Mesleği	Derleme Yeri	Görüşme Tarihi
KK. 1: H. T.	82	Okur- Yazar Değil	Ev Hanımı	Diyadin	08.08.2022
KK. 2: A. A.	40	Okur- Yazar Değil	Ev Hanımı	Diyadin	08.08.2022
KK. 3: S. A.	38	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı	Diyadin	09.08.2022
KK. 4: Y. A.	41	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı	Diyadin	09.08.2022
KK. 5: Z. T.	58	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı	Diyadin	08.08.2022
KK. 6: K. T.	23	Lise Mezunu	Ev Hanımı	Diyadin	09.08.2022
KK. 7: F. A.	27	Lisans Mezunu	Öğretmen	Diyadin	08.08.2022
KK. 8: M. Y.	45	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı	Ağrı	08.08.2022
KK. 9: P. Y.	38	Lisans Mezunu	Hemşire	Ağrı	08.08.2022
KK. 10: H. K.	44	Lise Mezunu	Esnaf	Doğubayazıt	10.08.2022
KK. 11: Z. K.	37	Lisans Mezunu	M. Müşavir	Doğubayazıt	10.08.2022
KK. 12: F. C.	24	Lise Mezunu	Esnaf	Doğubayazıt	11.08.2022
KK. 13: M. K.	47	İlkokul Mezunu	Emlakçı	Doğubayazıt	11.08.2022

Bulgular

Çalışmada Diyardin ve Doğubayazıt ilçelerinde halk hekimliği kapsamında kullanılan 33 bitki türü ele alınmıştır. Görüşme yapılan kaynak kişilerin yöresel isimlerini söyledikleri otların, Türkçe ve Latince karşılıkları bitki adları sözlüğünden alınmıştır.¹¹ Söz konusu bilgilere **Tablo 2'**de yer verilmiştir.¹²

Acı Yavşan Otu (Şekil 1): Mide iltihabı ve reflünün etkilerini azaltmak için kullanılır ayrıca mide asidini düzenleyici etkilere sahiptir (KK. 7).

Altın Otu: Kilo sıkıntısı olan ve zayıflamak isteyen kişiler tarafından kullanılır. Ayrıca böbreklerde bulunan taş veya kumun atılmasında da yardımcıdır. Demlenip içildiğinde mide asidini düzenleyici etkiye sahiptir. Bu sayede mide ağrılarını da iyi gelir (KK. 11).

Civanperçemi (Şekil 2): Karın ağrısı, adet sancısı için bire bir olan bir bitkidir. Birkaç dakika sıcak suda bekletilip suyu içilir (KK. 5). Yemek dokunduğunda veya vücudun görünen herhangi bir yerinde yara/bere olduğunda; civanperçemi öğütülüp un haline getirilir. Un haline getirilen bitki açık yaranın üzerine uygulanır. Bu sayede hem yaranın iltihaplanması engellenir hem de yaranın erken iyileşmesi sağlanır. Ayrıca kadın hastalıklarında ve adet düzensizliğinde demleme yöntemiyle günde 2- 3 defa tüketilir. Çikolata kisti tedavisinde kullanılır. Şekeri dengelemesinin yanında ülser ve gastrite de iyi gelir. Son olarak bağırsak liflerini yenileme özelliğine de sahiptir (KK. 10).

Çakşır Otu: Erkeklerde kısırlık tedavisinde kullanılır. Kaynatılıp hem suyu hem de bitkinin kendisi tüketilir (K. 8). Sperm sayısını artırıcı etkiye sahiptir (KK. 12).

Çoban Çökerten: Kist sorunu olan kişiler bu bitkiyi aç karnına çiğneyip suyunu yuttuğunda şifaya kavuşmaktadır (KK. 7).

Dadırac (Şekil 3): Bu bitkinin ölçülü kullanılması çok önemlidir. Çok fazla tüketilirse ölüme sebep olur. Mide ağrılarını iyi gelir. Bitki aynı zamanda zayıf kalmış kuzulara da verilir. Bu bitkiyle beslenen kuzu kilo alarak gelişmeye başlar (KK. 2).

Dağ Kekliği: Öksürük ve soğuk algınlığını giderir. Bu da demlenip suyu içilen bir bitkidir (KK. 5). Kolesterolü düşürücü, tansiyonu dengeleyici özelliği bulunmaktadır. Çay gibi demlenip tüketilmesi gerekmektedir. Dağ kekliğinin bu şekilde aç karnına içilmesi durumunda bağırsak kurtlarının dışkı ile temizlenmesi kolaylaşmaktadır. Bunların dışında karaciğeri temizleme yönü de bilinmektedir (KK. 9).

Dağ Sakızı: Bitkinin sütünden elde edilen sakız çiğnenir. Bu, mide ağrısına iyi gelir (KK. 5) Akciğer kanseri için de kullanılır (K. 8). Bu bitkinin kökü toprağın altında bulunmaktadır, kökün etrafı bıçak yardımıyla açılır, bıçakla kökün bir kısmı kesilerek sütünün akması beklenir. Akmaya başlayan süt kaşık yardımıyla kavanozun içerisine konulur. Elde edilen süt, birkaç dakika ateşte kaynatılır ve o sırada sürekli olarak karıştırılır. Son olarak soğumaya bırakılan karışım zamanla bir sakıza dönüşür. Bu sakız çeşitli zamanlarda çiğnenerek fayda elde edilmeye çalışılır. Bu yöntem ile çiğnenen bu sakızın bağırsaklık sistemini güçlendirdiği düşünülmektedir (KK. 11).

Damarlıca Otu: Bu bitki daha çok mide ağrısı için kullanılır. Ayrıca safra kesesinde taş olanlar da damarlıca otunu kullanabilir. Bu otun çayı yapılırken sıcak suda iki-üç dakika kadar demlenmesi beklenir daha sonra içindekiler süzülerek içilir (KK. 2).

Dere Nanesi: Üst solunum yolu enfeksiyonu için bu bitkinin çayı demlenir (KK. 6). Vücutta bulunan mikrop ve bronşların temizlenmesini sağlamaktadır (KK. 9).

Tablo 2. Yörenin çeşitli yerlerinden toplanarak hastalıkların tedavisinde kullanılan bitkilerin listesi

Sıra	Latince Adı	Türkçe Adı	Yöredeki Adı
1	Teucrium Polium Subsp. Polium	Acı Yavşan Otu	Mevrent
2	Helichrysum arenarium	Altın Otu	Altın otu
3	Achillea millefolium	Civanperçemi	Kulika Kçük
4	Prangos Ferulacea	Çakşır Otu	Heliz
5	Tribulus Terrestris	Çoban Çökerten	Guh Bızın
6	Salvia Verticillata Subsp. Verticillata	Dadarak	Çavreşk
7	Thymus Kotschyanus	Dağ Kekiği	Cehtrik
8	Scorzonera Latifolia	Dağ Sakızı	Benişte Kandok
9	Plantago Lanceolata	Damarlıca	Zile Kamer
10	Mentha Longifolia Subsp. Typhoides	Dere Nanesi	Pung
11	Malva sylvestris	Ebegümece	Tolık
12	Althaea officinalis	Hatmi Çiçeği	Hiro
13	Urtica Dioica	Isırgan Otu	Gezgezek
14	Rheum Ribes	Işgın	Ribis
15	Lavandula stoechas	Karabaş Otu	Karabaş Otu
16	Common Dandelion Taraxacum Officinale	Karahindiba	Şelepuk
17	Hypericum Scabrum	Karahasançayı	Zegelek
18	Chondrilla Juncea	Karakavuk Otu	Söh
19	Rumex Angustifolius Subsp. Macranthus	Kertlice	Tırşok
20	Equisetum arvense	Kırk Kilit Otu	Dermane Hışın
21	Alnus Glutinosa	Kızılağaç	Susender
22	Cornus Mas	Kızılcık	Telik
23	Lycopodium Annotinum	Kibrit Otu	Giha Kerk
24	Rosa Canina	Kuşburnu	Şilan
25	Origanum vulgare subsp. gracile	Kuş Zemulu	Hevşan
26	Glycyrrhiza Glabra Var. Glandulifera	Meyan	Meyan
27	Anthemis Armeniaca	Papatya	Papatya
28	Hypericum	Sarı Kantaron	Kantaron
29	Alkanna Orientalis. Var. Orientalis	Sarıormuk	Hevaco
30	Plantago Major Subsp. Major	Sinir Otu	Belghevez
31	Anchusa Azurea	Sığirdili	Mejyan
32	Peganum harmala	Üzerlik Otu	Üzerlik
33	Stachys Lavandulifolia Vahl	Yaban Çayı	Çayı Beyanî

Ebegümece (Şekil 4): Çocuk sahibi olmak isteyen kadınların özellikle kullandığı bir bitkidir. Suyu düzenli bir şekilde içilir. Aynı şekilde mide iltihabı için de çok faydalıdır (KK. 4).

Hatmi Çiçeği (Şekil 5): Özellikle kadın hastalıklarında kullanılır. Adet düzensizliği olanlar, 15 gün boyunca aç karnına bir bardak hatmi suyu içerse bu düzensizlik giderilmiş olur (KK. 1). Hatmi çiçeği, bel fıtığı ağrılarını da iyi gelir. Toplanıp kurutulan otun, demlenerek suyu süzülür. Bu su, masaj yapılarak ağrıyan yerlere uygulanır.

Uygulama akşamları yapılmalıdır. Ayrıca aralıklarla sürülen suyla birlikte bardak çekilmelidir. Hatmi çiçeği ayrıca akciğeri temizleyerek kuru öksürüğü keser (KK. 13).

Isırgan Otu: Tansiyon için suyu kaynatılarak içilir. Aynı zamanda saç dökülmesine de iyi gelir. Kaynatılıp suyu süzülür ve düzenli bir şekilde saça uygulanır (KK. 1). Midede oluşan yaraları iyileştirme özelliği de bulunmaktadır. Bunun dışında karaciğer ve guatr hastalıklarının tedavilerinde de kullanılmaktadır (KK.10).

Işgın: Kanser ve şeker hastalığı tedavisinde bu bitkinin kök kısmı kullanılır (KK. 8).

Karabaş Otu: Kalp ve damar hastalıkları olan kişilerin tedavisinde kullanılmaktadır. Ayrıca sigarayı bırakmak isteyenler için de birebirdir. Bir diğer özelliği de kalp ritmini düzenlemesidir (KK. 13).

Karahindiba (Şekil 6): Güçlü bir idrar söktürücüdür. Sindirim sistemini düzenler ve iştahı açar (KK. 7).

Karahasan Çayı (Şekil 7): Bu bitki dağların yüksek yamaçlarında yetişir. Çok faydalı bir bitkidir. Özellikle kanser hastalıklarında bu bitki kullanılır (KK. 2). Aynı zamanda diyet amacıyla da sıcak suya bir tutam konulur, 5 dakika bekledikten sonra süzülerek günde 2 kez içilir (KK. 9).

Karakavuk Otu: Mide rahatsızlığı ve şeker hastalığı olanlar bu bitkinin bir miktarını sakız gibi çiğneyip çiğneme sonucu ortaya çıkan suyunu yutarlar (KK. 8).

Kertlice (Şekil 8): Şeker, tansiyon ve kolesterol için kullanılan bu bitki sıcak suda bekletilir ve suyu içilir (KK. 2).

Kırk Kilit Otu: Vücudun ağrıyan herhangi bir yerine kaynatıldıktan sonra sürülmesi halinde o bölgedeki ağrıyı hafifletir (KK. 12).

Kızılağaç: İdrar yolu ve rahim enfeksiyonu için bu bitki kullanılır (KK. 5).

Kızılıcak: Şeker hastalığı için kaynatılıp suyu içilir (KK. 8).

Kibrit Otu: Bu bitki verem için oldukça yararlıdır (KK. 4) Sıcak suda birkaç dakika bekletildikten sonra suyu içilir. Kanser hastalarına da iyi gelir (KK. 3).

Kuşburnu (Şekil 9): Yüksek dağ yamaçlarında yetişen bu bitki suya konularak kaynatılır ve ardından süzülür. Süzülen su, düzenli bir şekilde tüketilince şeker hastalığına iyi gelir (KK.5). Ayrıca kuşburnu kemik erimesi olan kişilere de fayda sağlamaktadır. İdrar sökücü özelliği olan bu bitki, böbreklerinde kum, taş veya iltihap olan kişilerin tedavisinde de kullanılmaktadır (KK. 10).

Kuş Zemulu (Şekil 10): Tansiyon için kullanılır. Ayrıca yeni doğmuş bebeklerde gaz sancısı durumunda bu bitki çok az şekilde anne sütüyle karıştırılarak bebeğe içirilir (KK. 3).

Meyan: Şeker, kolestrol ve kanser hastalığında kullanılır (KK. 9).

Papatya (Şekil 11): Bu bitkinin sadece üst (baş) kısmı kullanılır. Baş kısımları elde edilen bitki kurutulur. Kurutulan bitki kaynatılır ve bu kaynayan suyun buharı sinüzite iyi gelir. Aynı zamanda kuvvet verici etkisi de vardır (KK. 6).

Sarı Kantaron: Strese ve sıkıntıya karşı oldukça etkilidir. Hatta strese bağlı oluşan mide ağrılarına ve vücut kasılmalarına da iyi gelir. Ağız içi yaraların tedavisinde de kullanılmaktadır (KK. 12).

Sarıormuk: Kadınsal enfeksiyonlarda suda kaynatılıp demlenerek kullanılır (KK. 9).

Sinir Otu (Şekil 12): Mide ağrısı için kullanılır. Ayrıca iltihaplı yaraların üzerine iltihabın azalması için konulur (KK. 2). Bunun dışında ağrıyan ve iltihaplı olan dişin üzerine de bu bitki ezilerek konulur ve sabaha kadar bekletilir (KK. 6). Farklı iltihap türlerine karşı da oldukça etkilidir (KK. 13).

Sığırdili (Şekil 13): Evin içinde gezinen haşereleri etkisiz hale getirmek amacıyla kullanılır. Özellikle yayladan dönüşlerde, uzun süre boş kalan evlerde yakılır ve dumanı haşereleri öldürür (KK. 5). Sığırdili ayrıca vücutta meydana gelen kaşıntıların giderilmesinde kullanılır. Makat bölgesindeki kaşıntılara birebirdir. Bitkinin kaynatılıp üzerine oturulmasıyla sözü edilen kaşıntılar giderilir. Ayrıca demlenerek de içilebilir fakat zehirlenme tehlikesi olduğundan çok fazla tüketilmemesi gerekmektedir (KK. 12).

Üzerlik: Bu otun tohumu basur tedavisinde kullanılır. Bu bitkinin tohumunu ağza atıp üzerine bir bardak su içilmelidir. Bunun 15 gün boyunca tekrarlanması gerekmektedir. Belirtilen süre sonunda hemoroidin ortadan kalktığı görülecektir (KK. 12).

Yaban Çayı (Şekil 14): Göğüs kafesi ağrısına iyi gelen bu bitki, balgam sökücü ve öksürük gidericidir. Nezle ve soğuk algınlığına da çok iyi gelir. Sıcak suyun içine bir tutam eklenir ve beş dakika kadar bekletilir daha sonra süzülerek içilir (KK. 4). Ruhsal olarak kişiyi rahatlatan bir etkiye sahiptir. Ayrıca böbrek hastalıkları ve bağırsak düzensizliğinden muzdarip kişilerin tedavilerinde kullanılır. Bunların dışında boğaz iltihabına karşı oldukça etkilidir. Bademcik ağrısının hafiflemesi için de başvurulmaktadır. Diş eti hastalıklarını tedavi edici özelliğinin yanında ağız kokusunu da ortadan kaldırmaktadır (KK. 10).

Tartışma ve Sonuç

Yaşamın bir getirisi olan hastalık, sıkıntı ve rahatsızlıklara karşı boyun eğmek istemeyen insanoğlu, söz konusu olumsuzlukların üstesinden gelmek için çeşitli çözüm arayışlarına girişmiştir. Bu düşünceden hareketle arayışında olunan öncelikli durum da ruhsal ve bedensel sağlığın korunmasıdır. İnsanoğlu, ilk zamanlarda sağlığıyla alakalı sorunlarda doğrudan doğanın ve unsurlarının sağaltıcı gücünden faydalanmaya çalışmıştır. Bitki ve hayvansal formdaki unsurların şifa verebileceğini düşündüğü için bunları ilaç olarak kullanmaya başlamıştır. Yaşanılan bölgeye göre farklılıklar barındıran uygulamalar zamanla halk hekimliğinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bazı araştırmacıların mitolojik dönemlere dayandırdığı halk hekimliği uygulamaları günümüze gelene kadar çeşitli dönüşümler geçirmiştir.¹³

Halk hekimliği kapsamında uygulanan tedaviler toplumların sahip oldukları kültürel değerlere göre farklılıklar göstermektedir. Hatta ortak kültür dairesinde olan bazı toplumlarda benzer hastalıkların tedavisinde farklı tekniklerin uygulandığı da görülmektedir.¹⁴ Bu bağlamda Anadolu farklı halk hekimliği uygulamalarını barındıran geleneksel alanlardandır. Özellikle bitkiler kullanılarak yapılan uygulamalar geniş halk kitleleri arasında yaygınlık göstermesi açısından oldukça önemlidir. Anadolu'da bitkilerle yapılan halk hekimliği uygulamalarının yaygınlık göstermesinin nedenlerinden biri Lokman Hekim'in odağında olduğu halk anlatılarıdır. Şifalı bitkileri tanıyan ve onların iyileştirici gücünü bilen kişi olarak; sözlü kültür içerisinde dillendirilen Lokman Hekim, bu özellikleriyle toplumsal bellek içerisinde konumlandırılmıştır.¹⁵ Kültürel aktarım sayesinde Anadolu insanı, bitkilerin sağaltıcı ve koruyucu yönünü belleğinde muhafaza ederek zorlu zamanlarında onlardan yararlanma sürecine böylece girmiştir.

Ağrı iline bağlı Diyardin ve Doğubayazıt ilçelerinde yapılan saha çalışmaları neticesinde yörede geleneksel manada yabancı otlarla yürütülen kadim bir halk hekimliği anlayışı olduğu görülmüştür. Yoder'in "yarb doktorları"⁷ olarak tanımladığı kişilerle, çalışmanın gerçekleştirildiği bu yörelerde de karşılaşmak mümkündür. İlkbahar aylarında yöredeki otların yeşermesiyle söz konusu toplama süreci başlamaktadır. Geleneksel anlayışla ilişkili olarak otların olgunlaşmaya başlaması ile birlikte hasat edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu kişilere göre ağustos ayında çoğu ot, tohum dökerek özelliğini yitirmektedir. Bundan dolayı temmuzun sonuna kadar bütün otların toplanması gerekmektedir. Ayrıca sonbahar aylarında toplanan otların varlığı da bilinmektedir. Bahsedilen vakitlerde yöredeki çobanlar veya yayladaki kadınlar dağlardaki söz konusu yabancı otları toplamaktadır. Özellikle kadınlar yayladaki işlerini bitirdikten sonra bu otları toplamak için her gün

doğaya çıkmaktadır. Ülkemizin diğer bölgelerinde olduğu gibi çalışma bölgesinde de bitkileri toplayan ve sağaltma işlemini yapan kişilerin daha çok kadın olduğu tespit edilmiştir.¹⁶

Yörede genellikle dağ nanesi, adaçayı, kekik, civanperçemi, ısırgan otu vb. gibi bitkiler toplanmaktadır. Doğadan toplanan bazı bitkiler adeta ağrı kesici özelliğindedir. Örneğin kaynak kişilere göre yaylalarda toplanan “sarı çiçek” mide ağrısını anında ortadan kaldırmaktadır. Başka bir deyişle yöredeki halk için dağlarda kendiliğinden yetişen otlar şifa kaynağı niteliğindedir. Bunlar gibi pek çok bitki, nisan ve mayıs aylarında doğada kendiliğinden yeşermeye başlamaktadır (KK. 10). Otları toplama aşamasında bazı hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda yöredeki kadınlar özellikle yağmurun yağmadığı ve güneş etkisinin yoğun olmadığı zaman aralıklarında sözü edilen bu toplama faaliyetine girişmektedir. Rüzgârlı havalar ot toplayan kadınların tercih etmediği zamanlardandır. Dikkat edilen bu hususlar otların fiziksel yapısı, tohumu ve çiçeğinin korunmasına yönelik olarak alınan önlemlerdir (KK. 11). Yörede yıllarca çobanlık yapan kaynak kişilerden biri; otları tanıyarak toplamayı aile büyüklerinden öğrendiğini belirtmektedir. Aile büyüklerinin bu işle uğraştığını ve kendisinin de bu sayede ot toplamaya merak saldıığını dile getirmektedir. Kaynak kişinin belirttiğine göre, her bir otun hangi hastalığa iyi geldiği ve otların hangi zaman aralığında toplanması gerektiği yine aile büyükleriyle tekrar tekrar çıkılan ot toplama faaliyetlerinde tecrübe edilmiştir (KK. 13). Atalarının yaşam deneyimlerine sarılan yöre insanı, bitkilerin sağaltıcı etkisine inanmakta ve onları kültürel bellek içinde önemli bir yerde konumlandırmaktadır. Yöre insanının bitkilerle olan bu ilişkisi bir bakıma yaşamlarına esenlik kazandırmıştır. Modern tıbbın tüm imkânlarına rağmen hastalıklardan kurtulmak için bilgisine güvenilen, atalarından el almış sağaltıcılara hâlâ bile başvurulmaktadır.¹⁷

Yakalanılan hastalığın önemini halkın inancı, kültürü ve yaşam koşulları belirlemektedir. Dolayısıyla toplumlarda geleneksel hekimliğin gelişimi de bu ölçüde farklılık göstermekte ve hastalıklara birtakım sağaltma yöntemleri uygulanmaktadır.¹⁸ Geleneksel rolünü oynayan yöredeki ot toplayıcıları aynı zamanda bitkilerin gücünden yararlanarak çeşitli tedavi yöntemlerini ortaya çıkarmıştır. Doğal ortamından toplanarak kurutulan bitkiler, uygun koşullarda muhafaza edilerek hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Kurutulan otların, daha çok kavanoz ve poşetlere konularak muhafaza edilmeye çalışıldığı görülmüştür (KK. 10). Bitkiler çeşitli özellikleri dolayısıyla ezilerek veya çayı yapılarak yörede hastalıklara karşı ilaç olarak kullanılmaktadır.¹⁹ Çalışmanın yapıldığı alanda bitkiler daha çok çay yapılarak tüketilmektedir. Bazı durumlarda da kuru otlar, öğütülerek çeşitli işlemlerden sonra şikâyet edilen bölgeye uygulanmaktadır. İç hastalıklarda da ya bitkilerin tohumları yutulmakta ya da bu bitkilerin özünden elde edilen sakız yardımıyla bağışıklık sistemi güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Kişiler böylelikle hastalık ve rahatsızlıkların üstesinden gelmeyi amaçlamaktadır. Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Diyadin ve Doğubayazıt yöresinde de bitkiye dayalı yürütülen halk hekimliği uygulamaları gerçekçi- akılcı bir nitelik taşımaktadır.²⁰

Hastalık durumlarında yöredeki yaylalardan ve uzak dağ köylerinden şehir merkezindeki sağlık kurumlarına ulaşım oldukça zaman almaktadır. Bu gibi durumlarda doğadan toplanıp kurutulan bitkilerle, hastalanan kişiler tedavi edilmeye çalışılmaktadır. Fakat bunun yanında yöre insanı kültürel ve toplumsal nedenlerden dolayı da bitkiye dayalı halk hekimliği uygulamalarına başvurmaktadır.¹⁹ Bilindiği üzere geleneksel halk hekimliği uygulamaları, günümüzde alternatif tıp olarak isim değiştirmiş ve ticari bir sektör haline gelmiştir.¹ Bu durumun aksine yörede gerçekleştirilen uygulamalar ticari kaygılardan uzak ve tamamen insanları sağlığına kavuşturmak gayesiyle yapılmaktadır.

Sonuç olarak Diyadin ve Doğubayazıt ilçelerindeki geleneksel halk hekimliği uygulamaları Anadolu'daki diğer bölgelerle benzerlik göstermektedir. Tedavi amaçlı toplanan 33 bitkinin genellikle kök, gövde, yaprak, çiçek veya tohum gibi kısımlarının daha çok kullanıldığı görülmektedir.¹⁶ Saha çalışması sırasında karşılaşılan durumlardan biri de bazı bitkilerin adlarının tam olarak bilinmemesidir. Bu bitkiler tanımlanırken çetin

yerlerde yetiştiği ve ömrünün kısa olduğundan bahsedilmektedir. Çalışma yapılırken yöredeki bitkilerin farklı disiplinler açısından incelenmediği görülmüştür. Bu bakımdan sahanın bakirliği göze çarpmıştır.

Bilgi

Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Onay

Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurul Başkanlığı'ndan 07/09/2022 tarih, Sayı: 2022/14, Protokol No: E-37077861-900-77672 ile etik kurul izni alınmıştır.

Kaynaklar

1. Ertürk FK, Göde HA. Halk hekimliği uygulamalarında isparta örneği ve halk hekimliğinin geleneksel tamamlayıcı tıpa dönüşümü. In: Halk kültüründe sağlık. Ömür C, Editör. İstanbul: Motif Vakfı Yayınları; 2021. pp:117-130.
2. Değer M. Diyarbakır yöresi halk ilaçları ve tedavi yöntemleri. İstanbul Üniversitesi. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji Abd. ve Tıp Tarihi, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul; 1985.
3. Boratav PN. 100 Soruda Türk Folkloru. İstanbul: Gerçek Yayınevi; 1984.
4. Bekki S. Düünden bugüne halk hekimliği üzerine düşünceler. In: Halk kültüründe sağlık. Ömür C, Editör. İstanbul: Motif Vakfı Yayınları; 2021. pp: 33-37.
5. Yalman H. Alternatif tıp yöntemleri. İstanbul: İnsan Yayınları; 2004.
6. Şar S. Anadolu'da rastlanan halk hekimliği uygulamalarına genel bir bakış. 38. İcanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi; 2008; Eylül 10-15; Ankara, Türkiye.
7. Yoder D. Halk tıbbı ve modern tıp. Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar 3. (Çev.: Sibel Yoğurtçuoğlu-Ayfer Gülüm), Ankara: Geleneksel Yayıncılık; 2009.
8. Altınöz E, Altuner M. Adayayı bitkisinin halk arasında kullanımı ve terapötik etkileri. In: Doğanın insanlığa sunduğu tıbbi bitkiler. Gül V, Editör. Ankara: İksad Yayınevi; 2021.pp:3-32.
9. Kardaş C. Muş'ta yabani bitkilerin halk hekimliğinde kullanılması. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2019;(1):85-96.
10. Alpınar K. Halk arasında kullanılan tıbbi bitkilerin derlenmesi. Bitkilerle Tedavi Sempozyumu; 2010; Haziran 5-6; İstanbul, Türkiye.
11. Baytop T. Türkçe bitki adları sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 2007.
12. Gümüş İ. Ağrı yöresinde yetişen bazı faydalı bitkilerin yerel adları ve kullanılışları. Turkish Journal of Botany 1994;(18):107-112.
13. Atnur G. Sibiryadaki bazı türk boylarının destanlarında halk hekimliği uygulamaları. Bilig 2010;(55):51-70.
14. Tek R. Anadolu Türk halk hekimliği uygulamalarında analogik düşünce. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi 2021;(18):15-26.
15. Tavukcu H. Geleneğin yeniden keşfi bağlamında halk hekimliği (Ankara kent örneği). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. 2016; Ankara, Türkiye.
16. Aydın N. Konya'da halk hekimliği uygulamaları. In: Halk kültüründe sağlık. Ömür C, Editör. İstanbul: Motif Vakfı Yayınları; 2021. pp:117-130.
17. Tekel F. Halk hekimliğinde sağaltıcılar. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum 2020;(27):819-840.
18. Polat HH. Halk hekimliği ve tamamlayıcı alternatif tıp üzerine bir değerlendirme. Toplum ve Hekim 2017;(32):29-37.
19. Kurt B. Malatya İli Doğanşehir ilçesi halk hekimliği uygulamalarında eski Türk inanışlarının yansımaları. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 2018;(57):50-58.
20. Çıblak N. Çukurova'da halk hekimliği ve ilgili uygulamalarda eski Türk inançlarının izleri. Türk Kültürü 2005;(18):199-214.

EK.

Yörede yaşayan kadınlar tarafından toplanarak kullanıma hazır hale getirilen bitkilere ait görseller:

Şekil 1. Acı yavşan Otu

Şekil 2. Çıvanperçemi

Şekil 3. Dadırak

Şekil 4. Ebegümeçi

Şekil 5. Hatmi Çiçeği

Şekil 6. Karahindiba

Ŗekil 7. Karahasan ayı

Ŗekil 8. Kuşburnu

Ŗekil 9. Kuşburnu

Ŗekil 10. Kuş Zemulu

Ŗekil 11. Papatya

Ŗekil 12. Sinir Otu

Şekil 13. Sığırdili

Şekil 14. Yaban Çayı